

Jiří Tůma

Vysoká škola zdravotnictví a sociální práce sv. Alžbety

ORCID: 0000-0003-4184-304X

tuma.jiri@ujak.cz

Slavomír Laca

Univerzita Jana Amose Komenského Praha

ORCID: 0000-0002-1408-7157

laca.slavomir@ujak.cz

Ivana Shánilová

Univerzita Jana Amose Komenského Praha

ORCID: 0000-0002-4048-0542

schanilova.ivana@ujak.cz

**ZNACZENIE EDUKACJI W KONCEPCJI
J. A. COMENIUSA**

**VÝZNAM VÝCHOVY V POJÍMANÍ
J. A. KOMENSKÉHO**

**THE IMPORTANCE OF EDUCATION
IN THE CONCEPTION OF J. A. COMENIUS**

ABSTRAKT

Oddziaływanie na dzieci i młodzież poprzez edukację ma istotny wpływ na kierunek rozwoju społeczeństwa i ma kluczowe znaczenie dla rozwoju relacji społecznych i międzykulturowych, kreacja ta jest zgodna z ponadczasowymi ideami J.A. Komeńskiego i prowadzi nas do tego, dlaczego konieczne jest ciągle Świadomość błędów i szukanie sensownych znaczeń rzeczy na polu edukacji. W swojej pracy starają się następnie znaleźć podstawowe powody edukacji dzieci, młodzieży i rozwiązania problemów z tym związanych.

Słowa kluczowe: dzieci, młodzież, praca, edukacja, edukacja

ABSTRAKT

Ovlivňování dětí a mládeže za pomoci vzdělávání a výchovy má důležitý vliv na směr vývoje společnosti a je určující pro vývoj sociálních a interkulturních vztahů, toto vytváření je v souladu s nadčasovými myšlenkami J. A. Komenského a vede nás k tomu, proč je nezbytné neustále si uvědomovat chyby a hledat tak smysluplné významy věcí z oblasti výchovy. V jeho díle se pak pokusit najít základní důvody, jak výchovně působit na děti, mládež a řešení související problematiky.

Klíčová slova: Děti, Mládež, Působení, Výchova, Vzdělávání

ABSTRACT

Influencing children and youth through education has an important effect on the direction of society evolution and is crucial for the development of social and intercultural relations, this creation is in line with the timeless ideas of J.A. Comenius and leads us to why it is necessary to be constantly aware of mistakes and to look for meaningful meanings of things in the field of education. In his work, he tried to find the basic reasons for educating children, youth and solutions to related issues.

Keywords: Children, youth, activities, education, educated

ÚVOD

Poslání vlivu výchovy a vzdělávání je významné pro celý život člověka, jak přednášel J. A. Komenský. Tyto složky umožňují ovlivňovat řadu oblastí lidského jednání, působit na osobní rozvoj a zrání hodnotové orientace jednotlivců, sociální interakce, myšlení, úroveň poznání a rozvoj celého lidstva. Takový smysl a význam výchovně vzdělávacího působení klade velkou důležitost na erudované odborníky, zejména potom na nositele vzdělanosti pedagogy, filosofy, teology. Autoři Cach s Kyrášekem se zamýšlí z historického hlediska nad pravým jádrem inspiračních zdrojů učitelů, vychovatelů, rodičů, filozofů, spisovatelů a všech, co se v různých formách zabývají člověkem. „Dochází k názoru, že reformní podněty v dějinách vždy spočívaly: V protikladech, v hledání, v pokusech o vymezení předpokladů pro dokonalejší výchovu člověka a občana nové společnosti, jež se rodily v nenávisti k dogmatismu, schematismu a drilu středověké školy a k rodinné výchově vládnoucích vrstev, trpící odcizením, a naproti tomu v oslavě svobody člověka a jeho přirozené a svobodné výchovy za důmyslného vedení vzdělaným vychovatelem“ [Cach, Kyrášek, 1967, s. 9].

Odpovědnost za tento proces ovšem týká také dětí a mládeže, jejich rodičů, všech skupin společnosti, jelikož výchova a vzdělávání jsou spojeny s jedincem po celý život. To je bezesporu důležité, proč si tato problematika nacházení životního smyslu, sociálních a výchovně vzdělávacích zásad, cílů, metod, vytváření vhodného společenského prostředí a podmínek k edukaci zaslouží neustálou pozornost.

VÝCHOVA K MRAVNOSTI A ETICE

Významným tématem Komenského života a díla byla mravnost, výchova člověka k mravnému jednání, k mravním a etickým postojům a zásadám, kterými by se pak řídila celá společnost. Komenský byl přesvědčen, že jedině nápravou věcí lidských lze změnit svět k lepšímu.

Proto se mravní výchova stala součástí jeho myšlenek a názorů, které ve svých dílech prezentoval. Mravnost, mravní principy a zásady se staly osou především jeho děl pedagogických, v duchu přesvědčení, že s nápravou se musí začít u mladé generace. Pro všechny stupně škol, do kterých rozčlenil vzdělávání a výchovu, včetně výchovy malých dětí do šesti let, stanovil ve své „Didaktice obsah a metody mravní výchovy. Mravní výchovu postavil Komenský na svobodě a pravdě, poznání rozdílu mezi dobrem a zlem, na životě ve cti a nedopouštění se něčeho nečestného. Mládež si podle Komenského má osvojit ctnosti – opatrnost, pilnost, střídmost, statečnost, vlídnost, spravedlnost, dobrotivost, pobožnost“ [Kapas, 1894, s. 309].

Výchova ke svobodě, pravdě, vlastenectví, které jsou podle Komenského ctnostmi, plně korespondují s náplní předmětu občanské výchovy v části sociální rozvoj, mezilidské vztahy, hodnoty a postoje. Ve své Vševýchově Komenský napsal: „Kdyby všude kvetla taková lidská svoboda, aby všechno bylo plno světla a řádu a kdyby se místo bystřiny násilného nucení zaváděl proud dobrovolných skutků, následoval by mír a bezpečí.“ [Kopecký, Patočka, Kyrášek, 1957, s. 210]. Komenský se zaměřuje nejen na vychovatelství, ale také na otevřenou duši člověka. Tato interpretační figura zahrnující otevřenou duši je formulována samotným Patočkou a ten podle ní také interpretuje dobu novověku jako dobu charakterizovanou protikladem mezi otevřenou a uzavřenou duší. Uzavřenou duší je duše, která do sebe nepřijímá nic cizího, je jakoby ohraničená a její autonomie se sbližuje s absolutnem. Je uzavřená, protože pro ni neexistuje žádné mimo. S každým problémem se musí vyrovnat pouze sama, svými vlastními prostředky a silami. A z téhož důvodu jsou její podstatné úkoly v „perspektivě ovládnání, zmocňování a přivtělování“ [Patočka, 1998, s. 337]. „Uzavřená duše je jakýmsi vrcholem světa, který nedokáže překonat nic, co se týče hodnoty a smyslu a žádná překážka pro ni neznamena zastavení se. Toto pojetí uzavřené

duše je nedílně spjato se zrodem moderního života a novodobého obrazu světa“. [Patočka, 1998, s. 337–338].

Pro zakladatele moderní přírodní vědy je jejich dílo plodem ratio, jenž je pojímáno jako vlastnictví člověka, a lze jej nadále rozvíjet. Toto „ratio“ „uzavřená duše“ je základním argumentem pro pojetí světa. Komenského didaktika však není důsledek takové ratio. Patočka říká, že Komenského rozum se musí naučit věci napřed chápat a naučit se otevřít a podrobit svou duši něčemu jinému a vyššímu. Až když duše zjistí svou neodmyslitelnou závislost na něčem jiném, může doufat, „že její rozum ve svém chápání dosáhne toho, že vycítí věci samy a vychutná je v jejich vlastním bytí a smyslu“ [Patočka, 1998, s. 339].

POJETÍ VÝCHOVNÉ KÁZNĚ

Účel kázně má dle Komenského primárně preventivní charakter, přičemž její účinnost je podmíněna oboustranným pochopením. Jak vychovatel, tak vychovávaný musí rozumět, proč ke kázni dochází. Za povšimnutí stojí Komenského psychologický postřeh, že vědomí konečného cíle kázně tlumí případný vychovatelův temperament. Impulsivnost, hněv či nával vzteku, které obvykle kázeňské situace vyvolávají, může učitel či rodič lépe zvládnout, bude-li mít jasno, kam jeho výchovné počínání směřuje. Zlost, vyvolaná křivda, ponížení nebo zdecimování dítěte je projevem selhání vychovatele, které nevede nikam. Cílem kázně je pomoci dítěti být lepším – být lepším člověkem. Nejde v tu chvíli o učitele, dokonce v určitém smyslu nejde ani o žáka. Komenský nezná ani pedago-centrismus, ani pedo-centrismus. Jedná se o výchovnou věc samu, totiž o lidství. Vědomí takového cíle významně ovlivňuje prostředky jeho dosažení i vychovatele samotného. Konečným účelem Komenského výchovy, a tudíž i kázně je formovat v člověku autentickou lidskost [Hábl, 2010].

V souvislosti s kázní jsou Komenského antropologická východiska patrná již z přístupu k problému jako takovému. Komenský neřeší primárně otázku, zda dítě tělesně trestat či nikoliv, jak se obvykle dnes děje, ale ptá se, jak trestat, aby v dítěti bylo rozvíjeno skutečné lidství. Ovšemže Komenský coby představitel Jednoty bratrské vyjadřuje svou antropologii teologickou řečí, což modernímu, sekularizovanému čtenáři nebývá vždy srozumitelné [Laca, 2012]. Nicméně z hlediska pedagogické funkčnosti se takto pojatá antropologie ukazuje jako velmi plodná. Zajišťuje dítěti statut hodnoty a důstojnosti, neboť každý jedinec je „nejvznešenější bytost všeho stvoření“ s důležitým, dle Komenského svrchovaně posvátným posláním. Zároveň chrání před romantizováním lidské či dětské povahy, neboť každý člověk je krom svého vznešeného původu také „hříšník“. Implikace pro naši otázku výchovné kázně jsou nasnadě. Na jedné straně antropologie rozpoznávající „božské“ určení člověka zabraňuje autoritářskému zacházení s jedincem jako s někým méněcenným, neboť veškeré výchovné působení je určováno vznešeným lidským posláním [Hábl, 2010]. Na druhé straně vědomí charakteristicky lidského sklonu k „hříšnosti“, kterou může pozorovat vychovatel i sám u sebe prostou introspekci, funguje jako prevence pedocentrického idealizování dětí, jako ve své podstatě neposkvrněných, poslušných, pracovitých a po vědění toužících jedinců. Komenského antropologický realismus je možné vyjádřit slovy „vznešený hříšník“. Zda v člověku převládne vznešenost nad nízkostí, lidskost nad nelidskostí, závisí do značné míry na vychovatelově působení. Proto je Komenskému výchova tak vzácná a kázně tak důležité: je vyjádřením respektu k lidskosti jedince, určenou navýsost důstojným posláním. Nekáznit dítě (ale i dospělého), které je líné, neposlušné či zlomyslné, by naopak znamenalo škodit mu, pěstovat v něm nelidskost, nerespektovat jeho důstojnost, ke které je povolán. Tímto akcentem je pro nás Komenský cenný. Spíše než zjednodušující tázání dle logiky „buď anebo“, tedy zda tělesně trestat či nikoliv, poukazuje k hlubším a podstatnějším rovinám výchovy jako

takové: Jaká je výchozí lidská situace? Jaký je charakter člověka (dítěte)? Jaký charakter má člověk mít? Co je konečným cílem veškerého výchovného působení? Jaké prostředky jsou takovému cíli přiměřené? Skrze tyto otázky Komenský vede vychovatele k reflexi vlastní lidskosti, k bytostné proměně charakteru, poněvadž pouze proměněný a lidský vychovatel může měnit a vést k lidskosti jemu svěřené jedince a zároveň účinně předcházet zneužití výchovy či výchovné kázně směrem ne-lidským. Bez těchto vnitřních předpokladů stran lidskosti vychovatelů jsou všechny vnější a plošné restriktce jen málo účinné, pokud ne docela marné. S nimi je výchova naopak nadějná [Hábl, 2010].

VÝZNAM VÝCHOVY A VZDĚLÁVÁNÍ

Komenského myšlenky o vzájemných souvislostech výchovy a vzdělávání s nápravou člověka, společnosti i všenápravou světa jsou dodnes osnou výzvou a podnětem pro filozofii současnou pedagogiku: „Někteří se pokoušeli napravit školy. Jiní chtěli napravit církve a jiní opět státy. Jestliže se však všichni současně v sobě nenapravíte a nebudete-li současně napravit všechno, co vzájemně souvisí, nikdy se nedostanete kupředu; všechno bude upadat v chaos“ [Komenský, 1992, s. 59]. Pro Komenského nebyla škola pouze zdrojem vědomostí, ale byla především dílnou lidskosti. Cílem výchovy je celý člověka škola (společně s dalšími formami vzdělávání a výchovy) má přispívat k rozvíjení a kultivaci lidství v každém lidském jedinci. Sociálně pedagogický výchovný vliv se uplatňuje v životě jedince po celý jeho život, a to ve vertikálním i horizontálním směru, v podobě utváření sociálních vztahů, hodnot, postojů, počínaje od osvojování hlavních zásad slušného chování až po utváření nejvyšších etických a morálních principů. Je významným úkolem společnosti hledat správné cesty vývoje, zodpovědně zabezpečovat odpovídající optimální předpoklady pro výchovnou činnost, kromě institucionální školské výchovy a vzdělávání vytvářet pří-

nosné koncepce činnosti rovněž v oblasti zájmových aktivit, a to jak ve formě intencionální, tak i v oblasti informální výchovy a tvorby podmínek k funkcionálnímu působení prostředí.

Dnešní společnost „klade na člověka stále se stupňující nároky a výchovný proces se těmito požadavkům musí neustále přizpůsobovat“ [Smílková, 2016, s. 29]. Základním kritériem úspěšnosti je v současnosti flexibilita a připravenost na změny. Výchova by zároveň měla přispět k řešení životních problémů a ke zmírňování veškerých negativních důsledků ve dvou směrech: jako příprava na sociální spolupráci ve všech sférách občanského života, v otázkách mezigeneračních, v multikulturní výchově, v rozvoji pozitivních interkulturních vztahů a seznamování se s možnými problémy, jejich prevencí a způsoby jejich řešení. Filozofický a sociální aspekt výchovy se promítá do každodenního lidského života, je v něm neustále obsažen. Otázky filozofie výchovy a sociální pedagogiky jsou propojeny, prolínají se a souzní v neustálém společném hledání cílů, obsahů, metod a postupů jejich realizace, způsobů jejich hodnocení, v soustavné snaze o vytváření ideálního výchovného prostředí i podmínek. „Jsou nedílnou součástí enkulturačních a socializačních dějů. V samotné podstatě veškerého sociálního života jsme vedeni filozofií výchovy a usměrňováni sociální pedagogikou, aniž si mnohdy uvědomujeme tuto vzájemnou provázanost a determinaci“ [Smílková, 2016, s. 29]. Vycházejíc z Komenského pojetí pedagogiky, vidíme v jejím širokém záběru nezbytný a všudypřítomný sociální rozměr, sociální pedagogiku, vědu společenskou, jejímž posláním je výchova ke spravedlivému sociálnímu životu, rozvíjejícímu se z těch nejpřirozenějších etických a morálních zásad soužití v demokratické společnosti, jež je součástí světového společenství jako celku. Také v současnosti zůstávají stále aktuální a potřebné pansofické ideje Učitele národů, pramenící především z potřeby celosvětového míru, vybudovaného na přirozené spolupráci a sounáležitosti všech národů, rovnoprávném soužití všech sociálních skupin, etnik, ras, národností, ve svobodě vyjádření názoro-

vých postojů a náboženského vyznání. Přikláníme se k pansofickému důrazu Komenského na celek, který činí z pedagogiky ústřední sociální nauku, vedenou otázkami filozofie výchovy a reálnou snahou o hlavní smysl a cíl lidského života.

Vzdělání a výchova má významné postavení v socializaci člověka. Teda má určující „sociální charakter a jeho hlavním posláním je směřovat k rozvoji socializace lidské společnosti“ [Smílková, 2016, s. 30]. Domníváme se, že potenciál socializace z pohledu pedagogiky ve spojení s filozofií výchovy je velmi významný a ve vzájemné spolupráci těchto věd zasahuje všechny oblasti lidského života [Laca, 2019]. Úkolem společnosti je vytvářet optimální předpoklady pro výchovné působení k formování potřebných hodnotových systémů, řešení základních témat sociálních, interkulturních i vztahu člověka k přírodě a životnímu prostředí. Otázky hledání smyslu, společenského ideálu, stanovení potřebných cílů souvisí rovněž zákonitě shledáním potřebných obsahů, způsobů a metod jejich naplnění i hodnocení dosažených cílů. Pro pozitivní vývoj společnosti je proto velmi důležité komplexní pojetí a pochopení významu otázek filozofie výchovy. „Zodpovědné soustavné hledání odpovědí a vhodných řešení budoucích výchovně vzdělávacích koncepcí musí v každé době vycházet z četných empirických výzkumů, které budou poskytovat stále aktuální obraz situace a potřeb společnosti a inspiraci k jejich naplnění čerpat z těch správných, hodnotných zdrojů“ [Smílková, 2016, s. 31]. Pokud jde o cíle a obsah vzdělávání mládeže byl si Komenský vědom toho, že nestačí, „aby se na prvním stupni škol učili žáci číst, psát a počítat a na dalších stupních pak latině a základům sedmi svobodných umění. Jeho představou bylo, aby všichni, kdo vzdělání absolvují, znali nejen základy, ale i příčiny a cíle všeho, co je obklopuje“ [Mařáková, 2013, s. 19].

Chápání J. A. Komenského se postupem času proměňovalo. „Tím, co ho zpočátku učinilo nejvíce známým, byly jeho učebnice jazyků. Evropský vzdělaný svět je přijal s nadšením a oslavoval Komenského jako

dovedného učitele jazyků. Působivým nápadem bylo především spojit jazykovou výuku s reáliemi a sloučit běžnou zkušenost s výrazy v mateřském a cizím jazyce. Díky tomuto svému učitelskému umu byl brán také jako bystrý didaktik“ [Palouš, 1992, s. 10]. Původní účel Komenského školství zůstal opomenut. Škola měla hlavně sloužit k formování člověka v uspokojování potřeb dobových společností a v kulturním využití. Nebyla Komenského plánovaným nástrojem k napravení poměrů ve společnosti. Jeho výchova a vzdělání „jsou tu pro přivedení lidstva k věku univerzální harmonie“ [Palouš, 1992, s. 10]. Komenského tedy nelze brát za pouhého didaktika, ale je na místě ho považovat za myslitele „harmonické lidskosti jako takové“ [Palouš, 1992, s. 10].

Poslední filosofické interpretace již nevidí Komenského jen jako autora didaktiky, který říká, jak opatřit člověka náležitými vlastnostmi a správně člověka vybavit pro jeho každodenní život. Náhle je zdůrazňováno, že nejde o člověka, ale že jde o osud celého světa. „O člověka by mělo jít pouze v případě, že by v osudu světa měl hrát významnou roli“ [Štěpánová, 2014, s. 17]. Závěrem je nutné shrnout proces chápání Komenského. Zpočátku byl Komenský hlavně učitelem jazyků, následně začal být uznáván jako didaktik a poté nastala doba jeho ocenění především po stránce pedagogické a vychovatelské. „Současné reflexe nevidí Komenského jen jako didaktika výchovy, ale především jako filozofa světové všenápravy“ [Palouš, 1992, s. 11–13].

ZÁVĚR

Při studiu nadčasového díla Komenského nás zaujme množství prací, které tento myslitel za svůj život vytvořil, rozsah problematik, kterými se zabýval, které prostudoval a popsal. Možností využití jeho myšlení a názorů ke studiu i ke komparaci je mnoho. Může to být například sám jeho pestrý život, postavený na vysokých mravních a etických hodnotách, život, který se odvíjel na pozadí světových historických událostí

končícího středověku a jeho průběh, který je součástí historie doby, kdy žil. Využít lze vliv myšlenek a učení Komenského na díla humanistů 16. století, předmětem využití mohou být Komenského názory na filozofické směry, které vznikaly v době, kdy žil, které studoval a které ve svých dílech uplatňoval. Tématem ke studiu mohou být i filosofická a teologická díla ve víru v rozum a Boha. Jeho politická témata protiválečných a mírového úsilí jsou inspirativní i pro dnešní dobu.

LITERATURA

- Cach, Josef, Kyrášek, Jiří (1967), *J. J. Rousseau a jeho pedagogický odkaz*. Praha: SPN.
- Kapras, Jan (1894), *Nástin filosofie J. A. Komenského*. Praha: Nakladatelství Šaška a Frgala knihkupectví.
- Hábl, Jan (2010) *Kázní k lidskosti: tělesné tresty a Komenského pojetí výchovné kázně*. [online]. Dostupné z: http://www.komenskyinstitute.com/index.php/in/28/habl_jan__kazni_k_lidskosti_telesne_tresty_a_komenskeho_pojeti_vychovne_kazne.url.
- Komenský, Jan, Amos (1992), *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Praha: Svoboda.
- Kopecký, Jaromír, Patočka, Jan, Kyrášek, Jiří (1957), *Jan Amos Komenský Nástin života a díla*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Laca, Slavomír (2019) *Sociálna pedagogika*, Praha: PVŠPSS.
- Laca, Peter (2012), *Výchova v súčasnej spoločnosti*. In: *Vzdelávanie-kultúra-duchovnosť OD HOMO LOQUENS K HOMO SPIRITUALIS*. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie. Prešov.
- Mařáková, Vendula (2013), *J. A. Komenský jako pedagogický myslitel*. [online]. Dostupné z: <https://theses.cz/id/69ndgr/00148848-612902478.pdf>.

Palouš, Radim (1992), *Komenského Boží svět*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

Patočka, Jan (1998), *Komenský a otevřená duše*. Praha: Oikoymenh.

Smílková, Jana (2016), *J. A. Komenský a jeho význam pro rozvoj sociální pedagogiky a filozofie výchovy*. [online]. Dostupné z: <https://docplayer.cz/45448683-J-a-komensky-a-jeho-vyznam-pro-rozvoj-socialni-pedagogiky-a-filozofie-vychovy.html>.

Štěpánová, Michaela (2014), *Komenského pojetí výchovy a vzdělání ve filozofické reflexi a interpretaci Jana Patočky a Radima Palouše*. [online]. Dostupné na: <https://dspace.tul.cz/bitstream/handle/15240/15081/BP.michaela.stepanova.pdf?sequence=1&.isAllowed=y>.